

Altern-csoport

A korrupcióról*

A tanulmány a korrupció különféle formáit tekinti át és értékeli. Az elemzés a jelenséghez a gazdaság világa felől közelít, azaz elsősorban azokkal az esetekkel foglalkozik, ahol az “ügyletben” eszközként és/vagy célként valamilyen materiális elem is felbukkan. Az írás bemutatja és értékeli a mozgatórugók feltárására irányuló közgazdasági gyökerű elméleteket, majd kitágítja a vizsgálat horizontját, s a teljes társadalmi-gazdasági rendszer szempontjából is elemzi a korrupciót, megadva néhány eligazodást segítő fogódzót.

A klasszikus korrupció

Az 1987-es kiadású *Közgazdasági Kislexikon* egyértelműen fogalmaz a korrupcióval kapcsolatban, s ez a felfogás nagyjából megfelel az általános közvélekedésnek is. Eszerint a korrupció “*megvesztegetés, olyan törvénybe ütköző cselekedet, amelynek célja, hogy a megvesztegető anyagi juttatás ellenében jogtalan előnyhöz jusson. A korrupció általában az állami bürokráciában otthonos, de a hiányjelenségek a termelésben és a kereskedelemben is szinte általánossá teszik. A korrupcióban részt vevő összes személy törvénytörtést követ el.*” A szócikk megállapítja, hogy a korrupció elleni küzdelemben az adminisztratív intézkedések helyett olyan gazdaságpolitikai elveket kell követni, amelyek “*a gazdasági, piaci viszonyok javításával szüntetik meg a korrupció létezésének feltételeit*” (295. o.). A lexikon szerint tehát akkor beszélhetünk korrupcióról, ha a cselekedet törvénybe ütközik (szükséges feltétel), s jelentkezése gazdasági-piaci okokra vezethető vissza; tehát ezen okok megszüntetésével a korrupció maga is eltűnik.

A korrupció klasszikus eseteinek közelebbi jellemzéséhez Susan Rose-Ackermannak, a korrupció egyik ismert elméleti szakértőjének megközelítését használjuk. Rose-Ackerman szerint a klasszikus korrupció esetében (1) valamely gazdasági (közéleti) szereplő illegálisan jut pénzhez vagy annak természetbeni megfelelőjéhez; (2) a megvesztegetett személy előnyben részesíti egy másik személy vagy szervezet érdekét az általa képviselt személy vagy szervezet érdekével szemben; s (3) a megvesztegetett személy hatalommal rendelkezik (a piac elégtelensége vagy valamely intézményesített pozíció következtében) (Rose-Ackerman [1975], 187. o., idézi Hámori [1998], 154–155. o.).

A gazdaság birodalmán belül megvalósuló – azaz a piac elégtelenségére visszavezethető – korrupciónak nézetünk szerint mindig van valamilyen gazdaságon túlmutató hatása is, s erre a későbbiekben még visszatérünk.

* Az írást Kocsis Tamás készítette. Az Altern-csoport többi tagja, Baranyi Árpád, Dabóczi Kálmán és Kindler József hasznos tanácsokkal segítették a munkát, s az elkészült tanulmány tartalmával valamennyien egyetértének.

Most azonban az “állami bürokráciában otthonos”, illetve az “intézményesített pozíció” következtében lehetővé váló korrupciót vegyük inkább szemügyre. A politika világát (is) érintő korrupciós esetek erősen foglalkoztatják az embereket és nagy felháborodást keltenek, feltehetően azért, mert közpénzekről, illetve a gazdasági élet szereplőinek mozgásterét meghatározó “játékszabályok” kialakításáról van szó az esetek többségében.

A tárgyalást az *érdek* fogalmának vizsgálatával kezdjük. Világos, hogy a “*gazdasági viszonyok keretében keletkező alapvető érdektörekvések politikai-akarati megfogalmazódásra törekedve a politikai rendszerbe csatlódnak be. Ezek során az érdekviszonyok és érdektörekvések hajszálrendszerén keresztül a gazdasági viszonyok »felszívódnak«, közvetítődnek a politikai rendszerbe. A politikai rendszerbe felszívódott érdektörekvések pedig politikai döntési tartalommal válva, döntések formájában csatlódnak vissza a gazdasági szférába. (...) A politikai rendszer és a gazdasági rendszer között természetesen nincs merev határ, sőt, bizonyos értelemben úgy kapcsolódik egymáshoz a két társadalmi alrendszer, hogy a köztük levő határ elmosódik*” (Bihari–Pokol [1992], 49–50. o.). A korrupció szempontjából kiemelkedően fontos, hogy (1) ez a határ a politikai rendszer és a gazdasági rendszer között végül is hol helyezkedik el, illetve mennyire mosódik el, valamint hogy (2) a különféle érdekérvényesítő mechanizmusok közül melyek terjednek el, s válnak elfogadottá.

Politológiai szempontból hat alapvető érdekérvényesítési típus különböztethető meg, amelyek közül kettő érdemel témánk szempontjából figyelmet.¹ Az egyik az Egyesült Államok gyakorlatából származó intézményes és nyilvános *érdeklobbizás*, amelynek érdekessége, hogy a lobbizók vállalkozásként, s *nem az adott réteg- vagy csoportérdekkel azonosulva* vállalják döntések befolyásolását (Bihari–Pokol [1992], 52. o.). A területen működő személyek bizonyos összegért bármilyen érdeket hajlandóak képviselni, illetve a megfelelő erőforrásokkal rendelkező csoportok professzionális, kifejezetten érdekkijárással szakosodott személyek és szervezetek révén is képviseltethetik érdekeiket (vö. Weber [1995], 104–106. o.; a témára később még visszatérünk).

A másik, szempontunkból talán még a fenténél is fontosabb kategória az *informális érdekkijárással*, amikor “*befolyásos, egy adott döntés kapcsán erős hatalmi pozícióban lévő személyt, vezetőt, döntés-előkészítőt, döntéshozó testületek tagjait keresik meg, kéri támogatásukat. A tárgyalások és a teljesítések nem nyilvánosak, de annál hatékonyabbak lehetnek. Gyakori az*

¹ A főszövegben nem említett egyéb lehetőségek: (1) spontán, burkolt, nem szabályozott érdekérvényesítés (például munkalassítás, teljesítmény-visszatartás); (2) tárgyalásos érdekképviselés és érdekérvényesítés (például pontokba szedett követeléseket ad hoc jellegű tárgyalódelegáció képvisel); (3) szervezeti érdekérvényesítés (például intézményes érdekérvényesítés szakszervezetek, szakmai szövetségek és egyebek között); (4) állami (parlamentari és önkormányzati) érdekképviselés (Bihari–Pokol [1992], 52–53. o.).

informális érdekcsoportok viszonyosságon alapuló kölcsönös támogatása. Magas pozíciókban lévő, vagy ezekbe bejutott érdekképviselők gyakran alkalmazott érdekérvényesítő eszköze. Átcsaphat szakmai klikkesedésbe, nehezen ellenőrizhető, s ezért antidemokratikus” (Bihari–Pokol [1992], 53. o.). Bár a korrupció fogalmát az idézet nem tartalmazza, a bemutatott típus láthatóan hasonló hozzá. E meghatározás tehát hozzásegít minket, hogy kibővítsük a klasszikus korrupció jellemzőinek körét: a törvénybe ütköző tevékenység, és a pénz- vagy természetbeni juttatás átadása mellett új elemként jelenik meg a viszonyosságon alapuló tevékenység.

Fontos, hogy nem maga az érdekérvényesítés jelenti érdeklődésünk tárgyát, hiszen ez minden eltérő érdekek mentén tagolt társadalom sajátja, hanem ennek ellenőrizetlen, nem nyilvános változata. Az ilyen csatornához való hozzáférés ugyanis elsősorban a pénzügyi és a kapcsolati tőke nagyságától függ, s figyelmen kívül hagy minden demokratikus megfontolást.

A korrupció közgazdasági és szervezetszociológiai megközelítése

A korrupció során felbukkanó anyagi vonatkozások – amelyek egyrészt “csúsópénzként”, másrészt az ily módon elérhető anyagi többlet lehetőségek formájában jelennek meg – arra engednek következtetni, hogy a közgazdaságtannak feltétlen illetékessége van e területen. Lássuk tehát, mennyiben gazdagítja ismereteinket a korrupció természetéről és mozgatórugóiról a közgazdaságtan napjainkban uralkodó neoklasszikus változata!

Az ötvenes évek végére és a hatvanas évek elejére a közgazdászok arra a következtetésre jutottak, hogy azok az eszközök, amelyeket korábban a fogyasztói és a vállalati viselkedés leírására és magyarázatára alkalmaztak, kiválóan alkalmasak a szavazók, a kormányzat és a politikai képviselők elemzésére is. Létrejött a James *Buchanan* nevével fémjelzett *közösségi döntések elmélete* (public choice theory). Az irányzat szerint “*a politikai piac elemzését, akárcsak a magánpiac vizsgálatát, a racionális, saját érdekeiket követő egyénekre kell alapozni. (...) Nincs semmilyen elméleti indok vagy tapasztalati bizonyíték, mely azt sugallná, hogy az egyének, akik a magánpiacon »kapzsi materialisták«, önfeláldozó angyalokká válnak, amikor belépnek a szavazófülkébe. Ha az egyént a személyes hasznok és költségek motiválják, amikor fogyasztóként, dolgozóként vagy beruházóként döntéseket hoz, akkor ugyanezt az egyént hasonlóképpen a személyes hasznok és költségek fogják motiválni, amikor döntéseket hoz a szavazófülkében, a Kongresszus csarnokaiban vagy a közigazgatás tárgyalótermeiben”* (Johnson [1999], 21–22. o.).

Lépünk közelebb a politika világához, s vizsgáljuk meg, hogy az említett elmélet szerint miért csatlakozik valaki egy politikai párthoz! “*A politikai pártokban végzett munkának köszönhetően az egyének értékes kapcsos-*

latokra és tapasztalatokra tehetnek szert, üzleti megrendeléseket kaphatnak a párt irányítása alatt álló hivataloktól, élvezhetik a sokféle gazdasági, szakmai és társadalmi előnyt biztosító politikai patronázs különféle formáit. A párttagokat nem az a vágy vezérli, hogy bizonyos politikai programokat győzelemre segítsenek, hanem az, hogy megszerezzék maguknak bizonyos hivatalok vezető tisztségeit, vagy kapcsolatot építsenek ki azokkal, akik hivatalt viselnek. A politikust és a pártok önkéntes támogatóit éppúgy a »kapsziság« mozgatja, mint a hentest, a péket vagy a gyertyaöntőt.” (Johnson [1999], 175–176. o.) Johnson tankönyve ezek után sietve leszögezi, hogy mindez távolról sem a politikusok és a párttagok bírálata, hiszen semmi kivetnivaló sincs az őket mozgató fenti ösztönzőkben. A párttagok a kormányzati pozícióból származó előnyök megszerzésére törekednek, s politikai programjuk alakításának egyetlen motívuma, hogy az alkotmány megsértése nélkül minél több szavazatot szerezzenek, ami a kormányzati pozíció záloga.

Fölmerül a kérdés, hogy a több közgazdasági Nobel-díjjal is jutalmazott közösségi döntések elmélete képes-e egyáltalán értelmezni a korrupciót. Mivel a bevezetőben korrupcióként leírt esetek itt nem a rendszer nemkívánatos melléktermékeként, hanem annak egyik legfőbb motivációs erejeként jelennek meg, ezért válaszuk nemleges (illetve ha mégis ragaszkodunk a korrupció fogalmának használatához, akkor a korrupció itt erény, nem pedig bűn). Az elmélet logikája szerint nincs is más teendő, mint az elmaradt, romantikus társadalomkép (vö. Johnson [1999], 16. o.) utolsó csökevényeiként visszamaradt korrupciós törvényi tényállások hatályon kívül helyezése, s a korrupció problémájától egyszer és mindenkorra megszabadul a társadalom.

Némileg eltérő logikával közelít a kérdéshez az új intézményi közgazdaságtan, amelynek képviselői között szintén számos Nobel-díjast találhatunk. A bűnözésnek (s ezen belül a korrupciónak) itt nem a politikai, hanem a társadalmi/személyes aspektusai hangsúlyosak.² A közgazdaságtan ezúttal tehát nem a politológia, hanem a szociológia és a pszichológia területén próbál érvényes megállapításokat tenni. “Az erőszakot, különösen ha az a törvények felrúgásával is összekapcsolódott, a téma társadalomtudományi taglalásakor sokáig deviáns viselkedési formának, anómiának tekintették, mögötte az elkövető »kicsavart« motivációit, eltorzult belső világát,

² Az új intézményi közgazdaságtan egyik elméleti kiindulópontja az emberek részéről megmutatózó opportunizmus, amelynek keretében az embert egyszerre tekintik tökéletlenül (korlátozottan) racionálisnak és önérdet hajhászónak. Az opportunista magatartás a gyakorlatban a félrevezetésben, a palástolásban, a hazugságban, a lógásban és a csalásban mutatkozik meg (vö. Williamson [1984], 199. o., idézi Mátyás [1996], 618. o.). Az irányzat legjelesebb képviselői között Ronald Coase és Oliver E. Williamson említhető. Az elméletet bűnözésre alkalmazó egyik klasszikus tanulmány Gary Beckertől származik (1968).

problematikus családi vagy szociális hátterét keresték. *Az új intézményi közgazdaságtan nézőpontja lényegesen különbözik az előbbiektől. A különbséget abban ragadhatnánk meg, hogy az erőszakot, a törvények erőszakos megsértését a közgazdász... nem valami különleges esetnek, hanem a gazdasági racionalitás terepének, és ezért a gazdasági vizsgálódás természetes tárgyának tartja.*” (Hámori [1998], 146. o. – kiemelések az eredetiben)

Isaac Ehrlich, az elmélet egyik jelentős képviselője tolmácsolásában e szemléletmód lényege a következő: *“A törvény megsértésének alternatívájaként az elkövető vállalhatja a legális fogyasztás-, illetve gazdasággeneráló tevékenységet is, amelynek azonban szintén megvannak a maga sajátos kockázatai... Az elmélet központi feltételezése, hogyha egy adott periódusban a két tevékenység (tudniillik az egyenes és a görbe út – K.T.) egymást kölcsönösen kizáró, akkor az ember a két tevékenységhez külön-külön társuló várható hasznosság összehasonlításával választ közöttük.”* (Ehrlich [1973], 523. o., idézi Hámori [1998], 146–147. o.) Természetesen azért befolyásolja a “felelős” döntést az, hogy az adott társadalmi közegben miféle normák (ezek az úgynevezett intézmények) érvényesülnek. Ezek a normák azonban nem határoznak meg mindent, s még a legmeggyökeresedettebb erkölcsi szabályok is figyelmen kívül maradhatnak az emberek racionális haszonmaximalizálása során (Hámori [1998], 147. o.).

Az általános bevezetés után térjünk rá az elmélet korrupcióval kapcsolatos álláspontjára. Eszerint *“a hivatalnokok között verseny van a korrupciós lehetőséggel kecsegtető »zsíros állásért«, azaz a korrupció újabb korrupciót szül, hisz az álláshoz is csak annak korrumpálásával lehet hozzájutni, akitől a kinevezés függ... Ilyen körülmények között... az állás elnyerése egyfajta tőkebefektetés a hivatalnok számára, amelynek a későbbiekben a megvesztegetéssel szerzett pénzekből kell megtérülnie”* (Hámori [1998], 157. o.).

Az új intézményi közgazdaságtan keretei között a korrupció tehát továbbra is értelmezhető, s az, hogy valaki részt vesz-e benne vagy sem, elsősorban a hasznok, a kockázatok, s a hosszú távú megtérülés hűvös mérlegelése alapján dől el. Az elmélet felismeri, hogy a bűnözés a társadalmi hatékonyság csökkenésével járhat (például a bűnözés elleni védekezésre fordított improduktív kiadások, vagy a korrupció esetében a piaci verseny torzulása miatt), ezért az elgondolás alapján megfogalmazható néhány visszaszorításra vonatkozó normatív állítás. Eszerint, ha található olyan társadalmi csoport, amelyik a korrupció visszaszorításában érdekelt, s képes érdekeit a politikai döntéshozatal felé hatékonyan közvetíteni, akkor nem a korrupció ellenőrzésekkel való adminisztratív megfékezésére, hanem a korrupciós lehetőségek minél szűkebbre szabásával célszerű kísérletezni. Mindez a piac lehető legteljesebb liberalizálását, azaz az állam visszaszorítását jelenti, hiszen *minden szabály – függetlenül attól, hogy mindenkire*

vonatkozik-e vagy pedig kivételeket is tartalmaz – lehetőséget teremt a korrupcióra (vö. Hámori [1998], 159. o.).³

Végezetül távolodjunk el a gazdaságon túli jelenségeket is magyarázni kívánó közgazdasági elméletektől, s közelítsünk a kérdéshez a gazdaság világát is magyarázni kívánó szervezetszociológia felől. Első lépésként tekintsük meg a Max Weber által leírt úgynevezett racionális-legális bürokrácia modelljét, amely a nyugati civilizáció sok száz év alatt kialakult terméke. A modell – témánk szempontjából – jelentős újdonsága a korábbi megoldásokhoz képest az, hogy a munkakörök a szervezethez, s nem az egyénhez köthetők, ami többek között azt jelenti, hogy az alkalmazott nem élhet vissza munkakörével személyes céljai érdekében. Az ilyen bürokrácia racionális elveken nyugszik, törvényes szankciók támogatják, és törvényes kezek között működik (vö. Perrow [1997], 18–19. o.).

Célszerű mindehhez azt is hozzátenni, hogy Charles Perrow felfogásában a *“bürokrácia mind a kapitalista, mind a nem kapitalista rendszerekben a hatalom centralizálásának, és a centralizáció legitimitásának vagy palástolásának az eszköze. (...) A bürokrácia eszköz, mégpedig egy olyan társadalmi eszköz, amely a kevesek sokak feletti ellenőrzését legitimizálja a demokrácia hirdetett elveivel szemben, és ez az uralom szabályozatlan és pleplezett társadalmi hatalomhoz vezet”* (Perrow [1997], 21. o.).

Ebből a nézőpontból pedig előkerül a *partikularizmus* kérdése, ami jelen esetben egyedi megítélést, részrehajlást jelent. Partikularizmus esetében nem a tevékenység hatékonysága érdekében lényeges *kompetencia* szerint választják ki az alkalmazottakat, hanem olyan szempontok alapján, mint például a származás, a szervezeti tagság, az egyetemi múlt, a rokon kapcsolatok stb. A partikularizmus könnyen eredményez korrupciót (vö. Perrow [1997], 22–24. o.).

A bürokratikus modell egyik fő erénye azonban éppen az, hogy egyetemes kritériumok érvényesek a szervezetre, melyben a partikularizmus eltérésként, mintegy torzulásként ítéltető meg. Ám a partikularizmus megvetése Perrow szerint illúziókergetés csupán, amely elszakad a szervezetek valóságától. *“Naivak vagyunk, amikor elítéljük a kedvezményezett rendszeret, az összejátszást, a sznobizmust a politikai, gazdasági és önkéntes alapon létrejövő szervezetekben, mintha mindezek az egészséges szervezeti, netán az általános morális elvek megsértéséből fakadnának. Egy realisztikusabb szemlélet alapján inkább azt kellene feltárni, hogy vajon a tulajdonosok és a menedzserek milyen célokra használják ezeket a szervezeteket, mivel ez határozza meg, hogy mi számít hatékonynak az irányításban.”*

³ Hámori Balázs a következő példával illusztrálja azt, hogy még a mindenkire vonatkozó szabályok is korrupcióhoz vezethetnek: hiába tiltja a KRESZ kivétel nélkül mindenki számára és minden helyzetben a pirosra való áthaladást, az már a rendőri megítélésen múlik, hogy sárga volt-e még a lámpa, vagy már piros; csakúgy mint az, hogy a rendőr észreveszi-e egyáltalán a szabálysértést vagy elfordítja a fejét (Hámori [1998], 159. o.).

(Perrow [1997], 26. o.) Így dől el, mi az *egyetemes* és mi a *partikuláris* kritériuma.⁴

A szervezetek Perrow által leírt világában tehát továbbra is az emberi önérdék uralkodik, melynek követése a vagyonnak és a hatalomnak a megszerzésére való törekvésben merül ki.⁵ A korábbi közgazdasági megközelítésekhez képest itt csak egy szűk, kiváltságos réteg (elsősorban a tulajdonosoké és menedzsereké) érvényesülhet, a többiek intézményes korlátokba ütköznek. Egy ilyen világban Perrow szerint az önérdék követésében fennálló egyenlőtlen esélyek feltárása és elemzése a fő cél, ami bizonyos fokú érzékenységet árul el az elnyomottak helyzete iránt. A korrupciót magát azonban nem ismeri el ez a rendszer, mivel elfogadja az önérdék érvényesítését, amennyiben az önérdék követése a szervezet céljait szolgálja. S mivel a szervezet eszköz valaki(k) kezében, a szervezet céljának ezen személy(ek) önző érdekeivel kell egybeesniük.

A fentiekben két olyan közgazdasági megközelítést tekintettünk át a korrupcióval kapcsolatban, amelyekben az egyik a politika világát, a másik pedig az emberi bűnök természetét elemezte gazdasági szempontból; szervezetszociológiai kutatásunk pedig elsősorban a szervezeti és az egyéni célok közötti összefüggés elemzésével kívánta tovább árnyalni a témát. Valamennyi megközelítésben közös, hogy önző, haszonmaximalizáló lényként jelenik meg bennük az ember, minek következtében a korrupció magától értetődő, természetes jelenség lesz mind a politika, mind a gazdaság világában. E modellekben korrupciós probléma nincs is, vagy ha mégis előfordulna, akkor pusztán a gazdasági hatékonyság csökkenésében lenne tetten érhető, ez pedig a piaci működés, illetve a piaci logika alkalmazási területének kiszélesítésével és az állam visszaszorításával gazdasági alapon orvosolható. Egy "tisztességes", korrupciót vizsgáló közgazdasági elemzés e ponton bizonyára véget is érne, ám az Altern-csoport részéről idekívánkozik még néhány megjegyzés.

⁴ Perrow – többek között – a következőképp illusztrálja mindezt. Ha egy vállalat a munkaerő-felvételnél és a vezetők kiválasztásánál előnyben részesíti bizonyos öntevékeny csoportok tagjait, akkor ez első látásra partikularizmusnak látszik. Ám ha a vállalat előnyben részesíti a szabadkőműveseket, miközben az adott ország kormányában hemzsegnék a szabadkőművesek, akkor a helyi hatalom domináns csoportjává válva a cég kivonhatja magát a helyi szennyvíztisztító támogatásából, különleges elbánásban részesülhet, módosíthatják a rendelkezéseket, aminek következtében kevesebb oktatási adót kell fizetnie, védelmének egy részét a helyi rendőrség átvállalhatja stb. A vállalat részéről az egyesület irányában tanúsított részrehajlás tehát a *vállalat szempontjából* nem partikularizmus, hanem nagyon is megfelel céljainak (Perrow [1997], 25–26. o.).

⁵ A korrektség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Perrow könyve összességében arra enged következtetni, hogy a szerző nem teljesen azonosul a közgazdaságtan eme leszűkített emberfelfogásával.

Tájékoztató a korrupció világában

A fenti gondolatsor középpontjában az önértékek által vezérelt, elszigetelt egyén képzelet áll, aki “szabadon és racionálisan választ különböző cselekvési alternatívák közül, miután elvégezte saját költség-hasznonelemzését, vagyis miután figyelmén kívül helyezte a mások és az egész társadalom számára felmerülő költség-, illetve haszonzonatokat” (Hirschman [2000], 48. o.). Mindez a közgazdaságtan világában se nem jó, se nem rossz, hiszen a modern tudomány “értékektől mentes” világában efféle kijelentések nem tehetőek. Ebből következően a korrupció mint természetes jelenség felett sem ítélezhetünk értékalapon. A rosszallásra egyetlen dolog ad lehetőséget: a gazdasági hatékonyság esetleges csökkenése.

Az alábbiakban – még mielőtt elfeledkeznénk természetes erkölcsi érzékünkéről az értékmentesség eme sajátos birodalmában – kísérletet teszünk a korrupció fogalmával kapcsolatos emberi vonatkozások feltárására, majd a gazdaság szerepét tisztázandó, a teljes társadalomra is vetünk egy pillantást e tekintetben. Vajon tarthatók-e a bemutatott közgazdasági álláspontok ebben a tágabb körben is?

Az erkölcsi tartalmat is hordozó jelenségeket illetően úgy kerülhetünk összhangba az emberiség történelmi léptékű tapasztalatával, hogy ha megvizsgáljuk a szavak köznyelvi jelentését, jelentésárnyalatait és eredetét. A korrupcióval kapcsolatban is célravezetőnek tartjuk ezt a módszert, s elsőként – tekintettel a “korrupció”, illetve a “korrumpál” szavak eredetére – a latin szótárhoz fordulunk. Latinul a *corrumpo* jelentése: (1) megsért, elront, megsemmisít, tönkretesz, tönkre juttat; (2) megront, elferdít, elcsúfít, hamisít; (3) megveszteget, elcsábít, rossz útra térít. Ennek megfelelően a *corruptio*: (1) megromlás, romlottság; (2) fonákság; (3) megvesztegetés. A korrupció főnévvel, illetve annak igei formájával megjelölt jelenséggel kapcsolatban hasonló értékítéleteket tükröznek az európai nyelvek is.⁶

A magyar nyelv vonatkozásában célszerű segítségül hívni az *Idegen szavak és kifejezések szótárát*. Eszerint a *korrumpál* szó jelentése: (1) vala-

⁶ A németben a *korrumpieren* jelentése: (erkölcsileg) megront, korrumpál; az olaszban: *corrompere*: (1) el-/megront (erkölcsöket), (2) megmételtyez, megfertőz (levegőt); *corrotto*: (1) rothadt (gyümölcs), (2) poshadt, bűzhödt (víz), (3) (átv.) romlott; *corruzione*: (1) megrontás, megromlás, (2) erkölcstelenség, romlottság, (3) megvesztegetés, korrupció. Az angolban a *corruption* jelentése: (1) bomlás, erkölcsi pusztulás, (2) megvesztegetés; *corrupt*: (1) rothadt, (2) gonosz, (3) megvesztegetéssel elrontott/befolyásolt, (4) hibákkal vagy változtatásokkal elrontott. Látható, hogy – mint számtalan egyéb esetben – a korrupció szó alakulásában is tetten érhető egy általános nyelvi fejlődési folyamat: egy nem fizikai természetű jelenséget (itt az erkölcsi romlást) a nyelv olyan szóval fejez ki, amely azelőtt valamilyen anyagi természetű dologra (például a gyümölcs romlottságára) vonatkozott. Az angol szótárban a szó ötödik jelentéseként már ezt olvashatjuk a *corrupt practices* címszó alatt: a közvetlen vagy közvetett vesztegetés különböző formái.

kit megvásárol, megveszteget, (2) megront, elzülleszt; a *korruptió* pedig (1) megvesztegetés, megvesztegethetőség, (2) általános romlottság, züllött állapotok a közéletben. Ezek a meghatározások magukban is jelzik, hogy a korruptió aligha tekinthető erényes jelenségnek, s ha valakinek még mindig kétségei volnának, annak a *Magyar szókincstár* felütését javasoljuk, amelyben az ellentétes jelentésű szavak felsorolása tovább segíti az erkölcsi tájékozódást. A gyűjtemény szerint a korrupt melléknév ellentétes értelmű párjai a következők: *becsületes, tisztességes, korrekt*.

A szótárak és az egészséges nyelvérzék tehát mindmáig megőrizték a szó eredeti “megromlás” értelmű jelentését. Nincs szó arról, hogy a korruptió a haszon maximalizálására törekvő ember természetes tevékenysége volna, s arról sem, hogy a gazdasági hatékonyság növekedése vagy csökkenése függvényében kellene ítéletet alkotnunk róla. A korruptió az emberiség évezredek tapasztalatai alapján önmagában rossz és kerülendő, minden gazdasági/hasznossági megfontolástól függetlenül.

S e ponton immár hangot kell adnunk abbéli meggyőződésünknek, hogy a korruptióval, s az azzal szoros rokonságban álló tevékenységekkel kapcsolatos erkölcsi zűrzavar nem kis mértékben a gazdasági szféra egyre erőteljesebb terjeszkedésének számlájára írható. Nem arra gondolunk, hogy a gazdaság mint olyan önmagában növekszik, a problémát inkább abban látjuk, hogy a gazdaság olyan területeken is illetékességét hangoztatja, ahol korábban semmilyen vagy csak kisegítő szerepe volt. Meglehet, igaza van Gary Beckernek, amikor úgy véli, hogy “*ami a közgazdaságtant mint tudományt a többi társadalomtudománytól megkülönbözteti, az nem a tárgya, hanem a szemlélete*” (Becker [1976], idézi Hámori [1998], 15. o.), ám ha ez így van, akkor e jelenséget nem árt vészjelzésként értelmezni. Ha ugyanis a gazdasági haszonszemlélet valamennyi társadalmi szféra sajátja, akkor az összes társadalmi jelenség közgazdasági eszközökkel vizsgálható és vizsgálható. S ismerjük be: számos olyan jel mutatkozik világunkban, amely a gazdasági szemléletmód teljes eluralkodására enged következtetni. S nem csupán szemléletmódról, hanem gyakorlatról is szó van: ezen eszme győzelme annak elismerését, illetve elfogadását jelenti, hogy minden pénzzel mérhető, illetve legálisan megvásárolható, s akinek több pénze van, az a gazdasági szférán kívül is többre jogosult másoknál.

A korruptió nyelvi jelentéseinek vizsgálata visszavezetett bennünket a józan erkölcsi megfontolások világába, s – ettől a szellemiségtől most már el nem távolodva – a következő lépésben a gazdasági szféra működési területének lehatárolására teszünk kísérletet. Mindezt azért tartjuk ehelyütt szükségesnek, mert nézetünk szerint a korruptió etikai elfogadhatatlansága elsősorban abból fakad, hogy alkalmazásakor az elkövetők olyasmit vásárolnak, illetve bocsátanak áruba (például pozíciót, kedvező döntést stb.), ami normális esetben pénzért nem megszerezhető. Célszerűnek tartjuk tehát a korruptió fogalmának következetes kibővítését e felismerés mentén. Se-

gítségünkre lesz e munkában a komunitáriusnak⁷ tartott Michael Walzer műve, *Spheres of Justice* (Az igazságosság szférái), amelynek egy részében a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy melyek azok a javak, amelyek egy jól működő társadalomban pénzzel nem megvásárolhatóak (Walzer [1982], 100–103. o.).⁸ Az alábbiakban tehát Walzer munkáját felhasználva és továbbgondolva⁹ mintegy kiterjesztjük és pontosítjuk a korrupció eddig használt fogalmát, hiszen ha mégis “pénzmozgást” tapasztalunk az alább felsorolt területeken, akkor valamit megsértettünk, elrontottunk, tönkretettünk – a szó eredeti jelentésének értelmében.

(1) *A kormányzati tisztségek nem megvásárolhatóak.* Mivel a kormányzati hivatalok szolgáltatásai fontosak a köz számára, a gazdagság nem megfelelő kritériuma annak, hogy valaki alkalmas-e kormányzati tisztség betöltésére. A különféle alkalmasságot bizonyító igazolványok sem megvásárolhatóak: az orvosok, ügyvédek, gépjárművezetők stb. esetében ezeknek a dokumentumoknak a megfelelő tevékenység végzésére vonatkozó képességet kell bizonyítaniuk, nem lehet köztük a bizonyítvány birtokosának fizetőképességéhez.

(2) *A politikai hatalom és befolyás nem lehet adás-vétel tárgya.* A polgárok nem adhatják el szavazataikat, a tisztviselők pedig nem adhatják el döntéseiket. Minden megvesztegetés jogtalan. Bizonyos kultúrákban elfogadott, hogy az ügyfél vagy a kérvényező ajándékot ad, ám ez csak azokban a társadalmakban lehet általános gyakorlat, ahol a közösségi és a magánszféra között a határvonal homályos és bizonytalan.¹⁰ A köztársaságokban erről szó sincs, itt tehát elfogadhatatlan ez a fajta gyakorlat.

(3) *A bírósági ítélet nem megvásárolható.* Ez nem csupán azt jelenti, hogy a bírók nem megvesztegethetőek, hanem azt is, hogy a védőügyvédek

⁷ A komunitárius gondolkodási irányzatról lásd Boda (2000).

⁸ Walzer az 1970-es évek egyesült államokbeli társadalmi alapjain vonja le következtetéseit. A szerző hivatkozik Arthur Okun *Egyenlőség és hatékonyság* (Equality and Efficiency) című művére is, ugyanis Okun szerint a pénzhasználat megtiltásával kialakított területeken sajátos jogok jelennek meg. Ezek a jogok arra vonatkoznak, hogy az adott területen a javakat nem a pénzügyi teljesítőképesség, hanem valamilyen más logika szerint kell elosztani (vö. Walzer [1982], 100. o.).

⁹ A tételek sorrendjét megváltoztattuk Walzer eredeti felsorolásához képest, s helyenként az egyes pontokat illusztráló leírást is jelentősen átalakítottuk. A feketepiaci termékek és szolgáltatások kereskedelmét tiltó pontot teljesen elhagytuk, mert szerintünk ez más természetű problémát jelez. Ebben az esetben ugyanis nem arról van szó, hogy a gazdasági erőforrások nem jelentenek megfelelő kritériumot az elosztásra e “javak” esetében, hanem arról, hogy ezeknek már az előállítás, létrejötte sem kívánatos. Nem javakról, hanem “rosszságokról” van szó. Más kérdés, hogy a feketepiaci tevékenység gyakran összefonódik a korrupcióval. Ugyanakkor felvettük az egészséges természeti környezethez való jog megvásárlásának tilalmát, mely Walzer művében nem szerepelt.

¹⁰ Ez az eset rendszerszintű korrupcióként értelmezhető, melyet később tárgyalunk.

(azaz a megfelelő jogvédelem) szolgáltatásait a közösség minden tagjának fel kell kínálni.

(4) *A szólás-, a sajtó-, a vallás- és a gyülekezési szabadság nem lehet a pénz függvénye:* e jogokat minden állampolgár számára garantálni kell. A fenti jogok bizonyos formái, persze, sok pénzt igényelhetnek, ilyen például a nagy tömegek gyors megszólítására vonatkozó lehetőség. Ez azonban már nem a szabadság, hanem a befolyás és hatalom kérdéskörébe tartozik (ennek alaposabb vizsgálata szétfeszítené e tanulmány kereteit).

(5) *A politikai közösség elhagyására vonatkozó jog nem bocsátható áruba.* Jóllehet a modern állam minden polgárba "befektet" valamennyi erőforrást, s ezért jogosan igényelheti a befektetés egy részének visszafizetését, ám a polgár is hivatkozhat arra, hogy sosem tartott igényt például a gyermekkorában kapott szolgáltatásokra. Nézetünk szerint az adó- és egyéb fizetési hátralékoktól mentes, valamint az alapvető állampolgári kötelezettségeit már teljesített polgárokat pénzfizetés nélkül kéne elengedni, amennyiben emigrálni akarnak.

(6) *A közösségi létből fakadó kötelezettségek alóli felmentés nem megvásárolható.* Ilyen kötelezettség lehet például a sorkatonai szolgálat, ha a honvédelem ily módon történő megszervezését a társadalom tagjai elfogadták.

(7) *Az egészséges természeti környezethez való jog érvényesítése nem megvásárolható.* Minden polgár részére olyan környezetet kell biztosítani, amely nem okozza egészségi állapota romlását. Helytelen, ha például a lakosok fizetőképessége (érdekérvényesítő képessége) alapján dől el, hogy hol létesül veszélyeshulladék-lerakó, vagy csak a gazdagok számára elérhető az egészséges környezetben lévő otthonok.

(8) *Az olyan alapvető jóléti szolgáltatások, mint amilyenek például a rendőri védelem, az egészségügyi ellátás vagy az általános és a középiskolai oktatás, csak szélső esetben megvásárolhatók.* Egy bizonyos minimumot minden polgár számára ingyenesen biztosítani kell ezekből. A piaci szolgáltatásokat korlátozni kell akkor, ha azok a közösségi szolgáltatások jellegét eltorzítják vagy rontják azok minőségét.

(9) *A házasság és a gyermeknemzés joga nem megvásárolható.* Mindenkinnek egyetlen, másnemű házastársa lehet, és senki sem vásárolhat magának többnejűséghez vagy azonos nemű házastárshoz való jogot. Ha valaha is korlátokat állítanának a gyermekek számára vonatkozóan (jóllehet ez az eljárás önmagában is megkérdőjelezhető), akkor ez semmiképpen sem történhet piacon adható-vehető jogok segítségével.

(10) *Emberi lények nem lehetnek adás-vétel tárgyai.* Az ember még önszántából sem adhatja el magát, mintegy rabszolgaként; ez a végső kétségbeesés helyzetére vonatkozó adás-vétel tilalma. Személyek vagy személyek szabadsága nem eladó, csak a munkaerejük és az általuk létrehozott dolgok. Némi kiterjesztéssel ugyanez érvényes az emberi embriók, az em-

beri tulajdonságokat hordozó örökítő anyag és az úgynevezett bérnyaság intézményére is.

(11) *Minden olyan piaci alkudozás tilos, mely az emberek szorult helyzetével való visszaélésnek számít.* A nyolcórás munkanap, a minimálbér, az egészségügyi és biztonsági előírások mindegyike olyan alapvető határt képeznek, amelyek áthágása érdekében a munkaadók nem versenyeztethetik a munkavállalókat.

(12) *Bizonyos díjak és elismerések nem megvásárolhatók.* A Kossuth-díj, a köztársasági érdemrendek vagy a díszpolgári címek minden bizonynyal ezek közé tartoznak. Hírnév és ismertség ugyan vásárolható, ám elismerés nem.

(13) *A szeretet és a barátság nem megvásárolható,* jóllehet a reklámok a leggyakrabban ezt sugallják. A fentiek vásárlását nem törvény tiltja, hanem a természetes erkölcs. Így például nem az érdekházasság lebeg ideaként a szemünk előtt, s a prostitúció sem vezet elmélyült kapcsolatokhoz.

(14) *Az ember transzcendens igényei nem tölthetők be megvásárolható szolgáltatásokkal.* A bűnbocsánati cédulák egykori áruba bocsátása például megengedhetetlen gyakorlat volt, manapság – többek között – az üzleti alapon szerveződő “egyházak” tevékenysége ad okot aggodalomra ebből a szempontból.¹¹

Még egyszer hangsúlyozzuk: olyan eseteket soroltunk fel, melyekben egy egészséges társadalom nem tűri meg, hogy a pénz szerephez jusson. Kérdés, hogy akad-e olyan a fenti esetek között, amelyiknél azt tapasztaljuk a gyakorlatban, hogy a pénz nap mint nap áthágja a reá vonatkozó természetes határokat. Akkor ugyanis korrupcióról van szó, s ideje megkondítani a vészharangot. Ugyanakkor arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a fenti lista aligha tekinthető teljesnek, inkább csak korrupcióval kapcsolatos ötletek jegyzéke ez, amely remélhetőleg elgondolkoztatja az olvasót.

¹¹ E ponton szeretnénk felhívni a figyelmet a vevők vállalatok általi korrumpálására. Az efféle korrupció többnyire a (12)-es, (13)-as és (14)-es pontok valamelyikének a megsértésén alapul, jóllehet a vevő ennek gyakran nincs is tudatában. Kornai János szerint a versenygazdaságban (vevők piaca) a számos üdvös erőfeszítés – szélesebb választék, jobb minőség stb. – ellenére sok káros jelenség is felbukkan: “törekvés a vevők manipulálására, félrevezető hirdetések, a típusok látszatomódosításai és álujjítások révén” (Kornai [1993], 274. o.). A vevők korrumpálásának módszertanát számos üzleti szakkönyv tanítja. (Leleplező jelleggel lásd Pratkanis és Aronson [1992].) A teljesség kedvéért megemlíjtjük azt az esetet is, amikor a hiánygazdaság körülményei között (eladók piaca) “a vevő ad »csúsópénzt«, a pult alatt az eladó személynek odacsúsztatott külön fizetséget, hogy egyáltalán megkapja a boltban ott lévő árut” (Kornai [1993], 274–275. o.).

A korrupció szintjei

A tanulmány bevezető részében nem véletlenül szerepelt a klasszikus jelző a korrupció szó előtt. Ugyanis ez az a legalacsonyabb, legkonkrétabb szint, amelyen a korrupcióról egyáltalán beszélni lehetséges, s ez az a szint, amely a problémával kapcsolatban többnyire az átlagember szeme előtt lebeg. A *klasszikus korrupció* az adott ország valamely hatályos jogszabályába ütközik, vagyis a hivatalból is üldözött tevékenységek körét alapvetően a törvényi szabályozás határozza meg.¹² Természetesen az sem elhanyagolható körülmény, hogy az elméletileg helyes törvénynek milyen mértékben szereznek érvényt az erre hivatott állami szervek. A klasszikus korrupció akkor ítélné el eredményesen, ha maga az államhatalom, a törvényhozás és a megalkotott törvények rendszere mentes a korrupciótól.

Korrupció és törvényi szabályozás kapcsolatának mélyebb feltárása érdekében érdemes megnéznünk Weber szokáserkölcst és konvenciót illető álláspontját. Weber szerint akkor irányít bennünket a *szokáserkölc*s, amikor valamit pusztán megszokásból, reflexből végzünk. Az efféle viselkedés követését senki nem várja el az egyéntől, ezzel szemben a *konvenciót* azért követi valaki, mert ez a környezete helyeslésével találkozik. Vagyis a konvenciótól való eltérés a környezet rosszallását váltja ki (Weber [1992], 16. o.).¹³ Az emberek tehát nem azért tartják empirikusan “érvényesnek” az állam által alkotott jogrendet, mert a törvények betartását kényszer garantálja, hanem inkább azért fogadják el a szabályokat, mert “*a rögzített paragrafusok érvényessége megszokott dolog, »szokáserkölcsként« már »beidegződött«, és többnyire a konvenció is helyteleníti, ha valaki szembeszökően eltér a jogrend előírásainak megfelelő magatartástól*” (Weber [1992], 29. o.).

A tágan értelmezett korrupciós lehetőségek előző fejezetbeli listáját tekintve nyilvánvaló, hogy az esetek többségében – közvetlenül vagy közvetve – törvény tiltja az adott tevékenységet. Ezekben az esetekben az a kérdés, hogy a társadalmi megszokás és a konvenció mennyiben támogatja ezt a szabályozást, valamint hogy az állam mennyire veszi komolyan a saját törvényeit (azaz szükség esetén mekkora súlyt fektet a betartatásra, s

¹² Magyarországon *A közélet tisztasága elleni bűncselekmények* című alfejezetben az 1978. évi IV. törvény, a Büntető Törvénykönyv (Btk.) rögzíti a törvénybe ütköző korrupciós eseteket. Itt a vesztegetés (Btk. 250. §), a befolyással üzérkedés (Btk. 256. §), a közérdekű bejelentő üldözése (Btk. 257. §), illetve ezek nemzetközi életben történő megvalósítása (Btk. 258. §/ B–F) szerepelnek.

¹³ Például szokáserkölcnek látszik, hogy az emberek a tömegközlekedési eszközökön először a menetirány szerinti üléseket foglalják el. Senki sem fog neheztelni akkor, ha valaki mégsem így cselekszik. Ha viszont egy fiatal utas nem adja át a helyét egy idős embernek, akkor számíthat a környezete rosszallására (konvenció megszegése). (Vizsgálatra érdemes további probléma fakadhat abból, amikor a fiatal átadja ugyan a helyét, ám ezt nem belső meggyőződésből, hanem csak a rosszallástól való félelmében teszi.)

milyen üzenetet közvetít a társadalom felé). A korrupcióellenes küzdelemnek néhány esetben kifejezetten csak a szokáserkölc és a konvenció megőrzésére (vagy formálására) kell hagyatkoznia, hiszen például a szeretettel, a barátsággal és – bizonyos vallási közösségekben – az üdvösséggel való kufárkodást aligha lehet törvényekkel visszaszorítani.

Kiindulásként tételezzünk fel ideális helyzetet, ahol (1) az állami szinten üldözhető korrupciós helyzeteket az állam a megfelelő törvények meghozatalával és azok következetes végrehajtásával üldözi, (2) ezt a tevékenységet a társadalmi szokáserkölc és a konvenció támogatja, és (3) a törvényekkel nem szabályozott/szabályozható területeken a konvenció (és a társadalmi szokáserkölc) magában fejt ki kellő visszatartó erőt.

Ez az ideális állapot a valóságban meglehetősen törékenynek bizonyulhat. Egyrészt megváltozhat a társadalmi konvenció (s ezen keresztül a szokáserkölc) a korrupció bizonyos formáinak megítélésével kapcsolatban, másrészt (az előbbtől nem teljesen függetlenül) megváltozhat az állam magatartása is a korrupció következetes üldözését illetően. Ez utóbbi változás a törvényi szabályozás fellazítása vagy a meglévő szabályok be nem tartatása formájában egyaránt megjelenhet. Mindezek alapján meggyőződésünk, hogy mind a klasszikus korrupció koncepcióját, mind pedig ennek az előző fejezetben bemutatott bővítését meg kell haladnunk, s célszerű a korrupció fogalmát magasabb szinteken is értelmeznünk.

Amikor az állam magatartása eredményez korrupciót, *törvényes korrupcióról* beszélhetünk. Ebben az esetben meglehet, hogy az állam a korrupció egyes törvénnyel is visszaszorítható területeit szándékosan szabályozatlanul hagyja (illetve a meglévő törvényeket nem tartatja be), vagy bizonyos korrupciónak minősíthető tevékenységeket törvénnyel is legalizál. Például ilyen, közvetett legalizálásnak tekinthető az egészségügy területén széles körben elterjedt és hálapénznek nevezett összegek jövedelemkénti adóztatása akkor, ha *alapvető* jóléti szolgáltatás megvásárlásáról van szó (vö. előző fejezet, 8. pont). Hasonló a helyzet akkor, ha az állam az úgynevezett szerelmi szolgáltatások területén tapasztalható pénzmozgások adóztatásával kívánja bevételeit gyarapítani (vö. előző fejezet, 13. pont). Ezek csak azok az esetek, amelyeknek gyakorlatba ültetése már megtörtént, vagy javaslatként elhangzott. Nem nehéz elképzelni azokat a további elvi lehetőségeket sem, amikor a fiskális szemlélet néhány további korrupciós lehetőség adóztatásával kíván jövedelemre szert tenni.¹⁴ Ha ez megvalósul, akkor az adott területen az állam mintegy legalizálja a korrupt gyakorlatot, s nem a visszaszorításban, hanem az elterjesztésben válik érdekeltté.

Sajátos, a korrupció határmezsgyéjén mozgó tevékenységnek tekinthető az érdekcsoportok vagy lobbiszervezetek tételes jogszabályba nem ütkö-

¹⁴ Elvileg meg lehetne kísérelni például az embriókereskedelem, a kenőpénzek stb. adóztatását is.

ző tevékenysége. A rendszer őshazája az Egyesült Államok, s mint *Az amerikai demokrácia* című könyvből kiderül, a rendszer az üzleti lobbik aránytalan túlsúlyát mutatja. Az üzleti lobbik akkor szaporodtak el jelentős mértékben, amikor az állam környezetet és fogyasztókat védő szabályokat kezdett bevezetni. Egyre több vállalat döbönt rá, hogy ha nem csak reagálni akar a már meglévő politikai programokra, hanem részt is kíván venni a programok előkészítésében, akkor képviseltetnie kell magát a döntéshozók székhelyén (Janda–Berry–Goldman [1996], 258–259. o.).

Természetesen közcélú érdekcsoportok is léteznek, mint például a környezetvédő csoportok. Csakhogy ezek semmilyen anyagi előnyhöz nem jutnak a szigorúbb környezetvédelmi szabályok bevezetése esetén, miközben a szigorú szabályok ellen küzdő vállalatok a profitjukat védik. (Janda–Berry–Goldman [1996], 257. o.) Társadalmi szinten tehát egyáltalán nem közömbös a rendszerben kialakuló erőegyensúly. Napjainkban *“az üzleti és a szakmai csoportok élveznek előnyt, mivel könnyebben szervezkednek és jelentősebb forrásokkal rendelkeznek”* (i. m., 263. o.). Egy olyan rendszer, mely az érdekcsoportok túlzott érvényesülését biztosítja, aligha eredményezi az *“egy személy, egy szavazat”* elvének megvalósulását. Mindezek következtében nem üdvözljük a politikai élet ilyen irányú elmozdulását, s hajlunk arra, hogy a lobbiszervezetek működése még legális formában is korrupciós tartalmat hordoz.

A korrupció szintjeinek tárgyalását azzal az esettel zárjuk, melynek során a korrupcióval kapcsolatos társadalmi konvenció változik meg. Tekintettel arra, hogy ilyenkor a korrupció elleni küzdelemnek alapvetően megváltoznak a lehetőségei, *rendszerszintű korrupcióként* hivatkozunk rá. Itt dől el, hogy egyáltalán mit tekint a társadalom korrupciónak (bűnnek), s meglehet, hogy bizonyos tevékenységek idővel kikerülnek a társadalmi rosszallás köréből, s természetessé, megszokottá válnak (ily módon alakítva át a szokáserkölcset is, vagy fordítva). Kétségtelen, hogy ez az út a korrupció egyfajta felszámolásához vezet, ám a korrupció felszámolása a társadalmi rendszer totális korrumpálása révén valósul meg. Azonban *a korrupció visszaszorítása csak akkor tekinthető sikeresnek, ha ezt a korrupcióról alkotott tudat ébrentartása mellett érzük el, nem pedig annak elaltatásával*. Kérdés, hogy melyek azok a folyamatok, amelyek elősegíthetik a teljes rendszer korrumpálódását, s ez a vizsgálódás egyben arra is választ ad, hogy mire kell összpontosítania egy olyan küzdelemnek, amely a korrupció problémáját a gyökerénél kívánja megragadni.

(1) *Az államigazgatás korrumpálása*. Az államigazgatási gépezet működése gyakran önmagában is korrupcióra ösztönöz. Ha egy ingatlanberegységeknek hihetetlenül hosszú az átfutása, ha még az egyszerűbb bírósági perek is évekig elhúzódhatnak, ha a közintézményi vezetők kinevezésének halogatása hosszú időre *ex lex* állapotot teremt, ha a politikai, társadalmi elszámoltathatóságot az intézmények vezetői indokolatlan titkosítással te-

szik lehetetlenné, akkor könnyen meglehet, hogy egyesek korrupció révén kívánják “felgyorsítani” ügyeik intézését, hogy az ügyek végkimenetelének befolyásolásáról ne is beszéljünk. Ilyen körülmények között a korrupció könnyen megszokottá, elfogadhatóvá válik.

(2) *A társadalomtudomány korrumpálása.* Nyilvánvaló, hogy a tanulmány első felében bemutatott közgazdasági elméletek maradéktalanul beillenek ebbe a kategóriába, hiszen ezen elméletek nem csupán azt állítják, hogy a korrupció bizonyos körülmények között teljesen normális jelenség, hanem arról is meg kívánnak győzni bennünket, hogy – haszonmaximalizáló egyénekként – kifejezett balgaság és élheterlenség a kínálkozó lehetőségek elszalasztása. A gazdaság logikájának teljes társadalomra való kiterjesztési kísérlete oda vezet, hogy minden emberi jelenséget a – többnyire pénzben is kifejezett – várható hasznosságok mérlegelésével kívánunk magyarázni, illetve az ilyen viselkedést állítjuk követendő példaként az emberek elé. Ilyen körülmények között a korrupció nem csupán megszokottá, hanem teljességgel értelmezhetetlenné válik.¹⁵

(3) *Az egyetemes erkölcs tudatának elhalványulása.* Ebben csúcsosodik ki valamennyi erkölcsöt relativizáló szellemi és politikai mozgalom hatása, jóllehet az emberiség évezredes tapasztalatában megmutatkozó egyetemes erkölcs jelentené az utolsó védőbástyát és tájékozódási pontot a teljes társadalmi rendszert is érintő korrupciót illetően. A klasszikus korrupció még értelmezhető egy helyes erkölcsi alapon álló államhatalom és jogrend keretei között, ám egy törvényeket, államigazgatást és teljes tudományágakat behálózó korrupciós folyamat már csak egy szilárd etikai nézőpontból ítéltető meg. Az általunk egyetemesnek és változatlanak tekintett erkölcs tudata ilyen körülmények között egyre inkább elhalványul az emberekben, s ezzel párhuzamosan a konvenció és a szokáserkölcs is távolodik ettől a szilárd nézőponttól.¹⁶ Ennek következményeként a társadalom működése haszonelvűvé és pénzközpontúvá, azaz ember- és életellenessé válik.

Következtetések

A korrupció problémájának átfogó vizsgálata nem elégedhet meg a klasszikus esettel, amikor valamilyen hatalommal rendelkező személy illegálisan juttatott erőforrásért feladja saját megbízójának következetes képviselőjét, hanem e vizsgálatnak a teljes gazdasági és társadalmi szféra kapcsolatrendszerét is figyelembe kell vennie. Állíthatjuk, hogy minden olyan esetben korrupcióval állunk szemben, amikor a gazdaság–társadalom kapcsolat a

¹⁵ Mindebben az is szerepet játszik, hogy a társadalomtudományos módszertantól és a kutatóktól napjaink uralkodó tudományetikája “értékmentességet” kíván meg.

¹⁶ Talán nem véletlen, hogy a korrumpál szónak egy mindeddig nem említett jelentésárnyalata is ismeretes a magyar nyelvben: erkölcsileg, világnézetileg felfogásában megront valakit (Juhász et al. [1982]).

társadalom rovására torzul, azaz amikor a gazdasági erőforrások a társadalom nem-gazdasági javainak (például politikai hatalom, szabadság, elismertség stb.) megszerzésére is felhasználhatóak. A gazdaság a társadalom fontos alrendszere, ám csak akkor képes szolgálni a társadalmat, ha saját, jól lehatárolható felségterületén marad. A jelenlegi helyzet ilyen szempontból nem ad okot különösebb optimizmusra.

A korrupció tehát többnyire gazdasággal összefüggő probléma, ám ez távolról sem jelenti azt, hogy az ellene való küzdelem gazdasági eszközökkel volna megoldható. Nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek a megoldást az állam visszaszorításában és a piac teljes felszabadításában látják, hiszen az egyik legfontosabb feladat éppen az, hogy a piacot a saját felségterületére szorítsuk vissza. Az állam tehát hozzon korrupcióellenes törvényeket, s következetesen üldözze a korrupciós cselekményeket – hangozhat a logikus következtetés. Ám az állami beavatkozás lehetőségei is erősen korlátozottak. A törvényeket ugyanis emberek hozzák, a bűnt emberek üldözik, tehát az államigazgatás gazdaság általi korrumpálódásával szemben ezen a szinten sincs különösebb garancia. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy (1) a korrupció bizonyos fajtái törvényekkel nem üldözhetőek, (2) a törvények – közvetve vagy közvetlenül – maguk is lehetővé tehetnek korrupciós cselekményeket, (3) a törvények ereje nagymértékben attól függ, hogy azokat mennyiben támogatja a társadalmi konvenció és a kialakult szokáserkölcs.

Éppen ezért a legjobb, ha ki-ki saját felelőségének vizsgálatával kezdi a korrupcióellenes küzdelmet. Végül is rajtunk áll, hogy igazuk van-e az embert pusztán haszonmaximalizáló géppé alacsonyító közgazdasági elméleteknek, s mi döntjük el azt is, hogy miféle javakat kínálunk fel pénzügyi ellenszolgáltatásokért, illetve miféle javakra próbálunk ily módon szert tenni. S többnyire mi magunk vagyunk a felelősök azért is, hogy életünk mely területein hozunk döntéseket piaci költség-haszon elemzés alapján, s mely területeket tartjuk fenn egy teljesen másfajta szemlélet számára. Ha nem így járunk el, akkor könnyen meglehet, hogy a korrupciót, a bűnözést és a gazdasági hatalmat vizsgáló közgazdasági elméletek egyre inkább önbeteljesítő modelleknek bizonyulnak, s életünk egyre több területe a gazdaság logikája szerint kezd működni. Ám véleményünk szerint ebben az esetben a legkevesebb az, hogy az ember hangot ad nemtetszésének, s ne a közgazdasági elméletek nagyobb magyarázóerején örvendezzék.

A “mit tegyünk” ilyenkor szokásos kérdésére tehát nem adhatunk egyéb választ, mint azt, hogy az egyetemes erkölcsről alkotott tudatunkat ne engedjük elhalványulni, s hogy cselekvésünk, döntéseink összhangban legyenek ezzel a tudattal. Ha nem rendelkezünk szilárd külső erkölcsi referenciaponttal, akkor a jelen írás problémafelvetése és eszme-futtatása is teljes értelmetlenség: maga a korrupció is csak homályosan definiálható, az pedig még kevésbé világos, hogy – néhány hatékonysági megfontolástól

eltekintve – miért is kellene küzdenünk ellene. Közösségi szinten a cél pedig az, hogy a társadalmi konvenció és a szokáserkölc vakvágányra futását megakadályozzuk. Ennek mikéntje szintén komoly feladat, utalunk itt például az “értékmentes” vagy “semleges” iskolai nevelés, tudományos kutatás és állami berendezkedés felszámolásának szükségességére. Ezek tehát a probléma megoldásának *első lépései*, s csak ezután érdemes megkezdeni a különféle korrupciós törvényeken, államigazgatási reformokon és etikai kódexeken való gondolkodást.

HIVATKOZÁSOK

- Allen, R. E. [1986]: *The Oxford Dictionary of Current English*; Oxford University Press, Oxford
- Bakos F. [1986]: *Idegen szavak és kifejezések szótára*; Akadémiai Kiadó, Budapest
- Becker, G. S. [1968]: *Crime and Punishment – An Economic Approach*; Journal of Political Economy, Vol. 76., No. 2., március–április, 169–217. o.
- Becker, G. S. [1976]: *Altruism, Egoism and Genetic Fitness. Economics and Sociobiology*; Journal of Economic Literature, Vol. XIV., No. 3., május–június, 817–826. o.
- Bihari M. – Pokol B. [1992]: *Politológia*; Eötvös Loránd Tudományegyetem–Tankönyvkiadó, Budapest
- Boda Zs. [2000]: *A kommunitárius elmélet: identitás, kultúra, értelmezés*; in: Szabó M. (szerk.): *Beszélő politika – A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*; József Műhely Kiadó, Budapest, 138–161. o.
- Ehrlich, I. [1973]: *Participation in Illegitimate Activities. A theoretical and Empirical Investigation*; Journal of Political Economy, Vol. 81., május–június, 521–575. o.
- Halász E. [1974]: *Német–magyar kéziszótár*; Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hámori B. [1998]: *Érzelemgazdaságtan – A közgazdasági elemzés kiterjesztése*; Kossuth Kiadó, Budapest
- Herczeg Gy. [1966]: *Olasz–magyar szótár*; Budapest, Terra Kiadó
- Hirschman, A. O. [2000]: *Versengő nézetek a piaci társadalomról – és egyéb újkeletű írások*; József Műhely Kiadó, Budapest
- Janda, K. – Berry, J. M. – Goldman, J. [1996]: *Az amerikai demokrácia*; Osiris Kiadó, Budapest

- Johnson, D. B. [1999]: *A közösségi döntések elmélete – Bevezetés az új politikai gazdaságtanba*; Osiris Kiadó, Budapest
- Juhász J. – Szőke I. – O. Nagy G. – Kovalovszky M. [1982]: *Magyar értelmező kéziszótár*; 1. kötet, ötödik, változatlan kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kiss G. (szerk.) [1999]: *Magyar szókincstár – Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*; Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Kornai J. [1993]: *A szocialista rendszer – Kritikai politikai gazdaságtan*; Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest
- Mátyás A. [1996]: *A hagyományos közgazdaságtan bírálata és kutatási körének kiszélesítése az új intézményi iskola képviselői részéről*; *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz., 614–628. o.
- Okun, A. [1975]: *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*; Washington, D.C.
- Perrow, Ch. [1997]: *Szervezet-szociológia*; Osiris Kiadó, Budapest
- Pratkanis, A. R. – Aronson, E. [1992]: *A rábeszélőgépek – élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*; Ab Ovo, Budapest
- Rose-Ackerman, S. [1975]: *The Economics of Corruption*; *Journal of Public Economics*, Vol. 4., No. 2., 187–204. o.
- Varsádi Zs. (szerk.) [1987]: *Közgazdasági Kislexikon*; negyedik, bővített és átdolgozott kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Walzer, M. [1983]: *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*; Basic Books, Inc., New York
- Weber, M. [1992]: *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai*; 2/1. rész: *A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái*; *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest
- Weber, M. [1995]: *A tudomány és a politika mint hivatás*; Kossuth Könyvkiadó, h. n.
- Williamson, O. E. [1984]: *The Economics of Governance: Framework and Implications*; *Journal of Institutional and Theoretical Economics*; március